

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

УЛЬКІНА ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 159.922.72:371.382

**РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
ЗАСОБАМИ ІГРОВИХ ПСИХОТЕХНІК**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук**

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі психології та педагогіки Інституту педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник — доктор психологічних наук, професор

ПОВ'ЯКЕЛЬ НАДІЯ ІВАНІВНА,

Інститут педагогіки і психології
Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова,
завідувач кафедри практичної психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
дійсний член АПН України

МОЛЯКО ВАЛЕНТИН ОЛЕКСІЙОВИЧ,

Інститут психології імені Г.С.Костюка АПН України,
завідувач лабораторії психології творчості

кандидат психологічних наук, доцент

МУЗИКА ОЛЕНА ОКСЕНТІЙВНА,

Житомирський державний університет
імені Івана Франка
доцент кафедри соціальної та практичної психології

Провідна установа: Інститут проблем виховання АПН України,
лабораторія дошкільного виховання м. Київ.

Захист відбудеться 17 травня 2006 р. о 17.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “12” квітня 2006 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Зміна пріоритетів у системі освіти, переорієнтація на особистісно-орієнтовану модель взаємодії педагога з дітьми потребує творчого підходу до розробки й застосування інноваційної психолого-педагогічної роботи з ними. В останні роки особлива увага приділяється дослідженням у галузі навчання і виховання дітей дошкільного віку насамперед тому, що власне на цих етапах психічного розвитку закладаються основи майбутньої особистості. Тому цілком природним є те, що на сьогодні актуальною проблемою і завданням сучасної психологічної науки є напрацювання ефективних психодіагностичних і розвивальних засобів розвитку пізнавальних здібностей дітей дошкільного віку.

Проблема ранньої психодіагностики та психологічного супроводу розвитку пізнавальних здібностей дітей вже давно привертає увагу психологів та педагогів (Д.Б. Богоявленська, Л.О. Венгер, О.М. Воронін, С.І. Волкова, Є.О. Голубєва, Є.С. Єрмакова, Д.Б. Ельконін, В.М. Дружинін, С.О. Ізюмова, М.К. Кабардов, З.І. Калмикова, Т.М. Князева, В.К. Котирло, О.І. Кульчицька, Н.Л. Лейтес, О.М. Матюшкін, Н.О. Менчинська, В.О. Моляко, І.В. Охулкова, Н.І. Пов'якель, М.М. Подд'яков, Я.О. Пономарьов, О.В. Проскура, С.В. Сафонцева, О.В. Скрипченко, Н.М. Столярова, В.В. Тарасун, У.В. Ульєнкова, О.П. Усова, М.О. Холодна, В.Д. Шадриков та ін.). Суттєвим при цьому є те, що психологічна сутність власне "пізнавальних здібностей" в структурі здібностей лише в останні роки тільки почала визначатися, активно й прицільно вивчатися у російській та українській психології.

У дослідженнях російських і українських вчених (Д.Б. Ельконін, Є.С. Єрмакова, О.І. Кульчицька, В.О. Моляко, Н.С. Лейтес, І.В. Охулкова, М.М. Подд'яков, Є.В. Субботський, В.В. Тарасун, У.В. Ульєнкова, О.П. Усова, Є.С. Юркевич та ін.) виявлено більш значні й перспективні можливості розвитку пізнавальних здібностей у старших дошкільників, ніж учнів початкової школи. При цьому вчені акцентують увагу на найбільш важливій умові когнітивного розвитку – формуванні позитивного ставлення дитини до знань та їхнього надбання. Засоби та умови розвитку пізнавальних здібностей у дітей дошкільного віку вивчалися у дослідженнях психологів та педагогів (М.П. Альошкіна, Ш.А. Амонашвілі, Т.М. Бабунова, С.І. Бризгалова, Л.О. Венгер, А.Ф. Говоркова, Є.В. Іванова, Г.М. Клейман, О.М. Матюшкін, Ю.І. Машбиць, В.О. Моляко, Л.Ф. Обухова, Г.Б. Остер, М.М. Подд'яков, О.В. Проскура, О.Я. Савченко, Ю.П. Саламатова, О.В. Тараканова, Н.Ф. Тарловська та ін.). Суттєвим при цьому є те, що для розвитку пізнавальних здібностей дітей все частіше обираються психолого-педагогічні

технології поєднання навчальних методів із грою, які базуються на ігрових психотехніках, що включають різноманітні прийоми оптимізації когнітивного розвитку дітей. Особливе місце в останні роки починають займати ігрові технології і техніки (в тому числі і комп'ютерні), яким надають переважне значення у розвитку пізнавальних здібностей дітей (Ю.Д. Бабаєва, І.А. Васильєв, О.Є. Войскунский, Т.В. Корнилова, В.О. Моляко, Н.І. Пов'якель, Р.Є. Радева, Є.О. Смирнова, О.К. Тихомиров, С.О. Шапкін, Н.Б. Шумакова та ін.).

Однак, незважаючи на актуальність досліджуваних питань, слід констатувати, що проблематика пізнавальних здібностей дітей та їх розвитку, в тому числі і за умов сучасних розвивальних технологій, до останнього часу розроблялась недостатньо як у контексті педагогічної та вікової психології, так і загальної психології і, зокрема, психології здібностей. Крім того, мало дослідженою залишається проблема творчого компонента пізнавальних здібностей, як умови успішності майбутнього навчання та науковості дітей. Таким чином, соціальна і психологічна значущість визначеної проблеми, а також її недостатнє вивчення зумовили актуальність і вибір теми нашого дисертаційного дослідження: **“Розвиток пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових психотехнік”**.

Зв'язок з науковими планами, темами, програмами. Дисертаційне дослідження виконувалося у межах комплексної науково-дослідної теми кафедри психології та педагогіки, кафедри практичної психології Інституту педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова “Удосконалення підготовки психологів на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях: бакалавр, спеціаліст, магістр” наукового напрямку “Зміст освіти, форми, методи й засоби фахової підготовки вчителів”. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 4 від 29.10.1999 року) й узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН Україні (протокол № 1 від 24.02.2000 року).

Об'єкт дослідження – пізнавальні здібності дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових психотехнік.

Мета дослідження полягала у визначенні психологічного змісту та особливостей розвитку пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових психотехнік, а також розробці та апробації програми розвитку пізнавальних здібностей дітей шляхом формування їх творчо-ігрового потенціалу.

Гіпотеза дослідження базується на положенні про те, що пізнавальні здібності дітей старшого дошкільного віку є інтегрованим типом здібностей, які є аналогом загальних здібностей, та які доцільно розглядати системно, як синтетичний прояв рівня творчих можливостей дитини (творчий компонент або креативність), пізнавального розвитку (інтелектуальний компонент), пізнавальної активності, зацікавленості та загальної наукованості дитини (поведінково-результативний компонент). Виходячи із цього положення, в основу нашого дослідження було покладено **припущення** про те, що розвиток пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку як специфічно-інтегрованого типу загальних здібностей базується на застосуванні різних форм сучасних ігрових технологій (в тому числі комп'ютерних) та ігрових психотехнік (розвивально-дидактичних, рухових, релаксаційних), що дозволяє системно оптимізувати базові компоненти пізнавальних здібностей у їх поєднанні, серед яких провідним визначається творчий компонент. Зумовлюється різний рівень та системний прояв компонентів пізнавальних здібностей від психолого-педагогічних та соціальних умов розвитку дитини (дошкільні навчальні заклади, спеціалізовані центри дитячого розвитку, домашнє виховання за допомогою гувернера).

Обрана мета та висунуте припущення обумовили такі **завдання дослідження**:

1. Визначити теоретичні підходи до вивчення проблеми пізнавальних здібностей та їх розвитку у дітей старшого дошкільного віку в психологічній літературі.
2. Розробити методичні засади, критерії, показники та рівні розвитку компонентів пізнавальних здібностей у дітей старшого дошкільного віку.
3. Виявити психологічні особливості пізнавальних здібностей у дітей старшого дошкільного віку та чинники їх розвитку за різних психолого-педагогічних та соціальних умов розвитку.
4. Розробити та апробувати програму спрямованого розвитку пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових психотехнік та різних ігрових психотехнологій.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Основні дисертаційні позиції ґрунтуються на наукових положеннях про детермінацію і закономірності розвитку психіки (Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, Г.С. Костюк, О.М. Леонт'єв та ін.); концепції розвивального навчання та його впливу на розвиток дитини (В.В. Давидов, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн, О.К. Дусавицький та ін.); науково-психологічних уявленнях про сутність та закономірності розвитку дітей дошкільного, зокрема, старшого дошкільного віку (Л.І. Божович, М.В. Вовчик-Блакитна, Г.О. Люблінська, В.К. Котирло, В.С. Мухіна, Ю.О. Приходько та ін.); критеріально-системний підхід до вивчення мислення

(Н.І. Пов'якель, В.М. Садовський, І.М. Семенов, Г.П. Щедровицький та ін.); концептуальних положеннях вітчизняної та зарубіжної психології здібностей (Б.Г. Ананьєв, Н.Л. Лейтес, Я.О. Пономарьов, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов, В.О. Моляко, Р.О. Семенова-Пonomарьова, В.Д. Шадриков, П.М.Якобсон та ін.); концепції пізнавальних здібностей та умов їх становлення у дітей (Е.О. Голубєва, В.М. Дружинін, О.І. Кульчицька, В.О. Моляко, Н.І. Пов'якель, М.О. Холодна та ін.); наукових засадах дослідження психологічної готовності дітей до школи як прояву рівня їх пізнавального розвитку (Л.О. Венгер, С.Е. Кулачківська, С.О. Ладивір, Н.О. Побірченко, О.В. Проскура, О.В. Скрипченко, В.В. Тарасун, С.П. Тищенко та ін.).

Методи дослідження. Завдання дослідження було реалізовано шляхом застосування системи теоретичних та емпіричних методів. Серед них: теоретичний аналіз та систематизація наукових даних з проблеми, психодіагностичний метод, що представлений пакетом стандартизованих тестових методик, індивідуальні бесіди, спостереження, анкетування, психолого-педагогічний експеримент, який містить констатувальну, формувальну та контрольну частину. Статистичне опрацювання даних здійснювалося за допомогою комп'ютерної програми STATISTICA 6.0. У кількісному аналізі використовувалися математико-статистичні методи опрацювання отриманих даних, зокрема, t-критерій Ст'юдента та порівняльний аналіз. Якісний аналіз доповнений методом профілів і методом експертних оцінок.

Організація дослідження. Дослідження здійснювалося у три етапи: пошуковий, основний або експериментальний, що містить констатувальну та формувальну частину, завершальний впродовж 1999 – 2005 років.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі навчального дошкільного закладу № 205, спеціалізованого центру дитячого розвитку, домашнього виховання за допомогою гувернера м. Києва. Загалом дослідженням було охоплено 120 дітей старшого дошкільного віку, 20 вихователів, 20 батьків.

Наукова новизна та теоретичне значення визначається тим, що:

– *вперше* здійснено системне, інтегроване вивчення пізнавальних здібностей, внутрішньої суперечності та неоднорідності їх складових у дітей старшого дошкільного віку, які виховуються за різних психолого-педагогічних та соціальних умов розвитку, що надає змогу визначити найбільш оптимальні психолого-педагогічні та соціальні умови й чинники розвитку пізнавальних здібностей у старших дошкільників; з'ясовано й узагальнено системні компоненти, показники, критерії та відмінності пізнавальних здібностей дітей та їх розвитку за умов застосування сучасних ігрових психотехнік та

психотехнологій; доведено, що найбільш оптимальним для розвитку пізнавальних здібностей дітей є поєднання сучасних інформаційних технологій, орієнтованих на дітей, та різних видів розвивальних ігрових психотехнік;

- *поглиблено* уявлення про психологічну сутність, зміст та провідні компоненти пізнавальних здібностей;
- *удосконалено* психодіагностичний інструментарій з вивчення пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку в системному поєднанні всіх компонентів;
- *набуло* подальшого розвитку знання з проблематики змісту пізнавальних здібностей, уявлення про залежність між специфікою рівня розвитку творчого, інтелектуального та поведінково-результативного компонентів, соціальним середовищем розвитку дитини та формуванням у неї творчо-ігрового потенціалу, що створює найбільш сприятливі умови для оптимізації розвитку пізнавальних здібностей.

Практичне значення роботи полягає у тому, що апробований пакет діагностичних методик та авторська розвивально-психокорекційна програма розвитку пізнавальних здібностей дітей можуть бути застосовані практичними психологами освітньої галузі, вихователями та психологічними службами дошкільних закладів. Результати даного дослідження знайшли своє відображення у апробованих навчальних програмах ряду дисциплін для студентів спеціальності “психологія”, “практична психологія”, “дошкільне виховання та практична психологія” (“Дитяча психодіагностика”, “Організація психологічної служби”), а також у змісті програм та методичних рекомендацій з організації фахової психологічної практики студентів – майбутніх психологів та фахівців дошкільної освіти. Результати даного наукового дослідження може бути включено у програми дисциплін курсів “Психологія розвитку та вікова психологія”, “Психодіагностика”, “Основи психоконсультації та психокорекція”, “Психологія творчості та обдарованості” для студентів психологічних спеціальностей.

Особистий внесок автора полягає у розкритті та узагальненні психологічного змісту пізнавальних здібностей, їх особливостей і структури у дітей старшого дошкільного віку. Доведено ефективність розробленої автором розвивально-психокорекційної програми та програми психологічного супроводу розвитку пізнавальних здібностей у дітей старшого дошкільного віку за умов застосування сучасних ігрових психотехнологій і психотехнік. В публікаціях у співавторстві використано результати теоретичного та експериментального дослідження автора дисертації.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувалися послідовною реалізацією теоретичних положень у вирішенні завдань емпіричного дослідження; застосуванням системи методів та прийомів, адекватних об’єкту, предмету, меті та

завданням дослідження; проведенням дослідно-експериментальної роботи з дотриманням вимог надійності та валідності; репрезентативністю вибірки та використанням методів математичної статистики для обробки отриманих даних; результативністю формувального експерименту.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертації доповідалися і отримали схвалення на засіданнях кафедри психології та педагогіки і кафедри практичної психології Інституту педагогіки і психології НПУ імені М.П. Драгоманова; на звітних науково-практичних конференціях викладачів та аспірантів НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ, 2000 – 2005 рр.); на звітних науково-практичних конференціях молодих вчених НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ, 2002 – 2005 рр.); Всеукраїнській ювілейній науково-практичній конференції “Психологічній службі системи освіти України 10 років: здобутки, проблеми, перспективи.” (Запоріжжя, 2001р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Професіоналізм учителя початкових класів” (Ялта, 2002 р.); VI Костюківських читаннях “Психологія у ХХІ столітті: перспективи розвитку” (Київ, 2003 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми виховання та навчання людей з особливими потребами” (Київ, 2000 – 2001 рр.); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість” (Київ, 2002 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації людських стосунків” (Житомир, 2005 р.); Науково-практичній конференції “Педагогічна освіта України: національні традиції та європейські інновації” (Київ, 2005 р.).

Результати роботи **впроваджено** шляхом розробки програмного змісту ряду дисциплін з практичної психології (“Дитяча психодіагностика”, “Організація психологічної служби”), навчально-методичного посібника, розробки програм і методичних рекомендацій з організації фахової психологічної практики для студентів психологічних спеціальностей в системі їх вузівської підготовки, та їх застосуванні у навчально-виховному процесі Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (довідка № 07-10/2160 від 04.11.2005 року); в роботу психологічної служби та навчально-виховний процес педагогічного училища м. Севастополя (довідка № 249 від 11.11.2005 року); роботу психологічної служби та виховну роботу ДНЗ № 205 м. Києва (довідка № 30 від 23.11.2005 року).

Публікації. Матеріали дослідження висвітлено у 14 роботах автора: 5 статей опубліковано у науково-фахових виданнях, затверджених ВАК України, серед яких 3 індивідуальні; 5 статей – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, серед

яких 4 індивідуальні; 4 навчально-методичних розробки, серед яких 2 одноосібні, а 2 – у співавторстві.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку основної використаної літератури (240 найменування, із них – 20 іноземними мовами), 6 додатків на 40 сторінках. Робота містить 12 таблиць та 15 рисунків на 20 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 254 сторінки, основна її частина займає 180 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено її об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження; сформульовано гіпотезу; розкрито методологічні й теоретичні засади дослідження; висвітлено наукову новизну, теоретичну та практичну цінність дослідження, наведено дані про апробацію та впровадження одержаних результатів; визначено структуру роботи.

У **першому розділі** – *“Пізнавальні здібності дітей як психологічний феномен: сутність, складові, умови розвитку”* – подано результати теоретико-методологічного аналізу проблеми дослідження, сутності і структури здібностей, розглянуто пізнавальні здібності дітей як прояв рівня їх пізнавального розвитку. В розділі систематизовано численні підходи до дослідження проблеми здібностей як базової категорії психологічної науки, розглянуто підходи до вивчення пізнавальних здібностей у дітей дошкільного віку, висвітлено особливості сучасного уявлення про особливості розвитку пізнавальних здібностей в дошкільному віці ігровими засобами. Доведено, що проблема розвитку пізнавальних здібностей у дітей дошкільного віку становить значний інтерес для психологічної науки, а її експериментальна розробка набуває все більшого значення у практичній діяльності сучасних фахівців дошкільного виховання та практичних психологів.

Дослідження здібностей як базової категорії психологічної науки мають значну історію, проте і досі в теоретичній розробці цієї проблеми залишається чимало питань. Насамперед це стосується змісту самого поняття “здібності”, визначення сутності якого є предметом багаточисельних досліджень (Б.Г. Ананьєв, Т.І. Артем'єва, Д.Б. Богоявленська, Л.С. Виготський, Є.О. Голубева, В.М. Дружинін, Д.Б. Ельконін, Є.П. Ільїн, А.Г. Ковальов, Г.С. Костюк, О.І. Кульчицька, М.Д. Левітов, Б.Ф. Ломов, О.М. Леонт'єв, Н.О. Лейтес, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, В.М. М'ясищев, Б.М. Теплов, К.К. Платонов, Н.І. Пов'якель, Я.О. Пономарьов, О.В. Проскура, С.Л. Рубінштейн, Р.О. Семенова-Пономарьова, О.К. Тихомиров, М.О. Холодна, В.Д. Шадриков, В.С. Юркевич та ін.).

Проблема пізнавальних здібностей у різні періоди розвитку психологічної науки, вже досить довгий час привертала увагу як вітчизняних, так і зарубіжних психологів (Б.Г. Ананьєв, С.Д. Бірюков, В.М. Блейхер, О.М. Воронін, Є.О. Голубєва, В.М. Дружинін, С.О. Ізюмова, М.М. Кабардов, О.І. Кульчицька, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, Н.І. Пов'якель, Я.О. Пономарьов, Р.О. Семенова-Пономарьова, В.В. Тарасун, Б.М. Теплов, М.О. Холодна, В.Д. Шадриков та ін.), як складова загальних здібностей, прояв пізнавального розвитку. До проблематики пізнавальних здібностей зверталася значна кількість фахівців, однак й досі відсутнє єдине розуміння цього феномена. Тому фахівці вважають за доцільне розглядати пізнавальні здібності дитини як загальні. Відсутність єдиного підходу до розуміння сутності пізнавальних здібностей детермінує відмінні погляди у тлумаченні змісту й структури пізнавальних здібностей, які у різних авторів розглядаються в різному контексті та уявляється у вигляді набору різних якостей, що класифікуються за різними засадами й знаходяться у різному співвідношенні.

Загалом, теоретичний аналіз поняття “пізнавальних здібностей”, дозволяє визначити, що пізнавальні (когнітивні) здібності особистості виявляють себе у здатності людини до пізнавальної діяльності, до продуктивного вирішення пізнавальних завдань, які виступають умовою їх успішного виконання. Таким чином, пізнавальні здібності є одними із провідних і базових здібностей людини. Пізнавальні (когнітивні) здібності деякі вчені відносять до інтелектуальних, а з урахуванням особливостей, структури і вікових особливостей їх проявів – до загальних (Г.С. Костюк, В.О. Моляко, М.О. Холодна, В.М. Дружинін, О.К. Тихомиров та ін.); структуру пізнавальних здібностей розглядали в аспекті вивчення інтелекту, загальної наукованості, креативності (В.М. Дружинін); деякі вчені до пізнавальних здібностей відносять сенсорні здібності (сприйняття предметів та їхніх зовнішніх властивостей) та інтелектуальні, що забезпечують продуктивне оволодіння й оперування знаннями, знаковими системами (Л.О. Венгер). Основою розвитку пізнавальних здібностей дітей вважається розвиток пізнавальних процесів, серед яких виділяється уява, пам'ять та мислення (С.І. Волкова, Н.М. Столярова та ін.). Узагальнюючи позиції ряду авторів визначено, що пізнавальні здібності доцільно розглядати як інтегровані базові здібності дитини, що містять такі складові: рівень інтелектуального розвитку (мисленнєвої, мнемічної, перцептивної складової); рівень загальної наукованості дитини; пізнавальну активність як системний поведінковий прояв пізнавальних здібностей, що має прояв у допитливості, зацікавленості дитини; рівень креативної здатності дитини до пошуковості й схильність до успішного розв'язання творчих завдань.

Особливе місце у дітей старшого дошкільного віку, за результатами узагальненого аналізу літературних джерел, займають пізнавальні здібності, для яких характерним є

власне висока загальна мисленнєва активність, схильність до розумового напруження незвичайна за ступенем виразності, уміння легко оперувати логічними операціями – систематизацією, класифікацією, узагальненням, творчі прояви у виконанні різноманітних завдань, прагнення успіху. Такий підвищений потяг до розумового навантаження, підсилена потреба до пізнавальної діяльності дитини розглядаються більшістю фахівців як загальний чинник і передумова розвитку високого рівня пізнавальних здібностей. Суттєвим при цьому є роль і місце психолого-педагогічних, насамперед, ігрових умов та розвитку творчо-ігрового потенціалу дитини старшого дошкільного віку.

У **другому розділі** – “Психологічні особливості пізнавальних здібностей та стану рівня їх розвитку у дітей старшого дошкільного віку” – репрезентовано обґрунтування принципів, методів та конкретних методик констатувальної частини дослідження, адекватних завданням та віку досліджуваних, охарактеризовано психодіагностичний інструментарій, наведено якісно-кількісний аналіз одержаних результатів.

На основному етапі констатувальної частини дослідження, було охоплено 120 дітей старшого дошкільного віку, серед них: група А (типовий навчальний дошкільний заклад); група Б (спеціалізований центр дитячого розвитку); група В (домашнє виховання за допомогою гувернера). Для проведення констатувального експерименту нами було використано пакет взаємодоповнювальних методик, а саме: методики дослідження творчого компонента (автор методики: П. Торренс), інтелектуального компонента (автори методик: П.І. Зінченко, О.М. Леонт’єв, Я. Фостер, Б. Векслер, Коос, С.О. Банков, І.О. Барташнікова, Н.І. Гуткіна), поведінково-результативного компонента (автори методик: О.М. Д’яченко, Н.І.Пов’якель, Т.В.Улькіна) пізнавальних здібностей.

В результаті проведеного експерименту було визначено критерії оцінки рівня розвитку пізнавальних здібностей у дітей старшого дошкільного віку: *результативний* (реальні результати як продукти – досягнення пізнавальної діяльності); *змістовний* (комплекс операційних механізмів, які визначають цілі здійснення вирішення завдань); *процесуальний* (характеристики вирішення завдань за такими показниками як темп, інтенсивність, термін досягнення результату тощо); *інтегрований* (спосіб досягнення оптимального результату за допомогою комплексу “домінантних показників” пізнавальних здібностей).

Критеріальний та системний підходи дозволили визначити ряд психологічних показників пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку: в контексті *творчого компонента* – продуктивність, гнучкість, оригінальність мислення, розробленість теми; *інтелектуального компонента* – фіксування й зберігання образів реально існуючих об’єктів, продуктивне запам’ятовування матеріалу, який сприймається

на слух (довільне, мимовільне відтворення смислових одиниць у певній послідовності), здатність діяти в плані образів, класифікація та узагальнення об'єктів, конструктивність мислення та орієнтування в просторі, соціальна поінформованість, поінформованість про колір і форму, виділення та відтворення ознак об'єкту, що сприймається за допомогою довільної уваги; *поведінково-результативного компонента* – відношення до змістовної сторони діяльності, відношення до результату діяльності, динаміка емоційного стану, ступінь самостійності у пізнавальній діяльності, готовність до розумової напруги, ступінь повноти сприйняття та збереження завдання, самооцінка результату діяльності, поведінка при ускладненнях.

На підставі психологічного аналізу різних рівнів (високий, помірний, низький) компонентів пізнавальних здібностей було виявлено неоднакову тенденцію інтегрування розвитку кожного компонента (типові профілі) та виділено чотири інтегрованих типи розвитку пізнавальних здібностей у досліджуваних дітей старшого дошкільного віку (“Обдарований”, “Високий”, “Помірний”, “Помірно-знижений”) (див. рис.1).

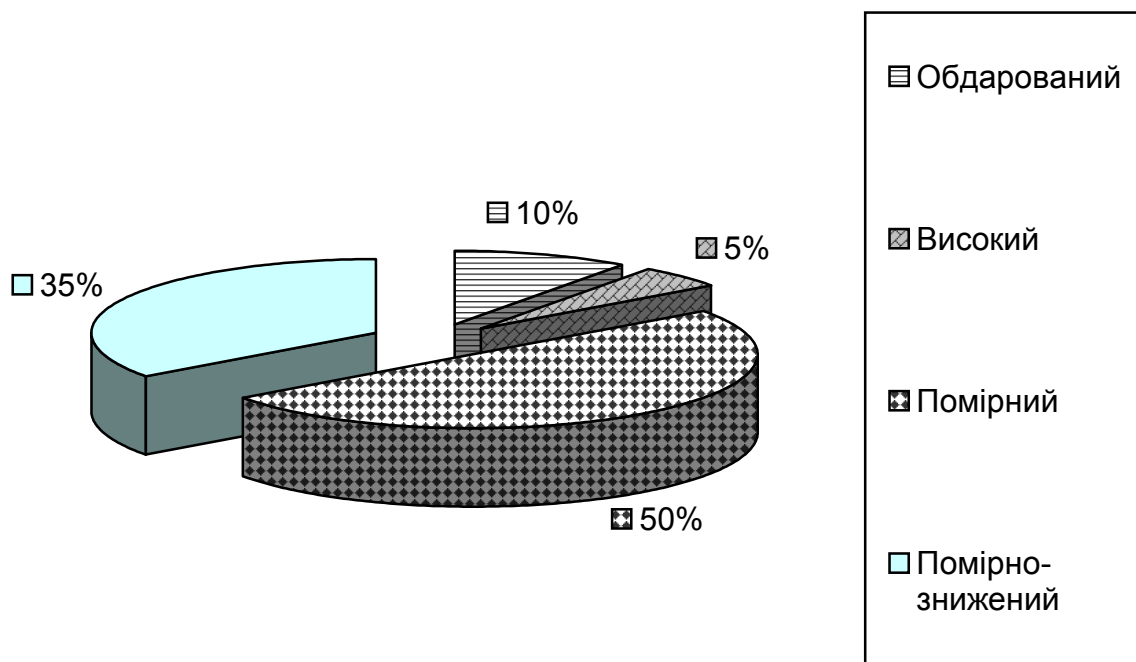


Рис. 1. Розподіл досліджуваних за різними інтегрованими типами розвитку пізнавальних здібностей.

Психологічні характеристики та системно-узагальнений розподіл рівнів розвитку компонентів пізнавальних здібностей в таблиці 1.

Таблиця 1

Характеристики інтегрованих типів і тенденцій інтегрування (профілів) розвитку пізнавальних здібностей дітей в експериментальній групі

Інтегровані типи розвитку	Тенденції інтегрування рівнів компонентів пізнавальних здібностей (типові профілі)	Представле ність у (%)
Обдарова ний	<i>гармонійна тенденція:</i> високий рівень розвитку творчого, інтелектуального, поведінково-результативного компонентів – I профіль	10
Висо кий	<i>відносно-гармонійна тенденція:</i> високий рівень розвитку творчого, помірний рівень розвитку інтелектуального, високий рівень розвитку поведінково-результативного компонентів – II профіль	5
Помірний	<i>відносно-гармонійна тенденція:</i> помірний рівень розвитку творчого, інтелектуального, поведінково-результативного компонентів – III профіль	20
	<i>відносно-гармонійна тенденція:</i> помірний рівень розвитку творчого, інтелектуального та високий рівень розвитку поведінково-результативного компонентів – IV профіль	10
	<i>негармонійна тенденція:</i> низький рівень розвитку творчого, помірний рівень розвитку інтелектуального, високий рівень розвитку поведінково-результативного компонентів – V профіль	10
	<i>негармонійна тенденція:</i> низький рівень розвитку творчого, помірний рівень розвитку інтелектуального, поведінково-результативного компонентів – VI профіль	10
Помірно-знижений	<i>негармонійна тенденція:</i> помірний рівень розвитку творчого, низький рівень розвитку інтелектуального, поведінково-результативного компонентів – VII профіль	5
	<i>негармонійна тенденція:</i> низький рівень розвитку творчого, помірний рівень розвитку інтелектуального, низький рівень розвитку поведінково-результативного компонентів – VIII профіль	20
	<i>негармонійна тенденція:</i> низький рівень розвитку творчого, інтелектуального та помірний рівень розвитку поведінково-результативного компонентів – IX профіль	10

Визначено і узагальнено типові психологічні особливості інтегрованих типів розвитку пізнавальних здібностей. “Обдарований” тип характеризується: когнітивною

гнучкістю, високим ступенем самостійності дій та оцінки їх результатів, оригінальністю та здатністю до ризику у прийнятті рішення, стійкістю інтересу до змісту завдання, задоволеністю у зв'язку з виконанням завдання. “Високий” тип характеризується: змішаним орієнтуванням у перцептивних діях, яке змінювалось від складності об’єкту (синкретичний тип орієнтування), зацікавленістю при відношенні до завдання, здатністю до об’єктивного оцінювання результатів. “Помірний” тип характеризується: розв’язуванням завдань за допомогою засобу маніпулювання, відсутністю прагнення до влучності запам’ятовування і прояву вольових зусиль, оригінальністю у вербальних завданнях, ускладненням у невербальних завданнях, здатністю до об’єктивного оцінювання результатів. “Помірно-знижений” тип характеризується: індиферентним відношенням до прийняття завдання та результату діяльності, проявом інтересу до формальної сторони діяльності, підвищеною схильністю до практичних спроб, неприйняттям допомоги дорослого, відмовою від діяльності при перешкодах, які з’являються.

Визначено на засадах оцінки статистично значущих розбіжностей за *t*-критерієм Ст’юдента неоднаковий рівень розвитку відмінних компонент пізнавальних здібностей у досліджуваних дітей груп А, Б, В. На рівні $p < 0,001$ для групи Б та групи В; на рівні $p < 0,05$ для груп А та групи Б; на рівні $p < 0,01$ для групи А та групи В. Отже, психологічний аналіз на вибірці досліджуваних показав, що діти, які виховуються у спеціалізованих установах (Б – центри дитячого розвитку) мають найвищий рівень за показниками пізнавальних здібностей.

У групі досліджуваних А, що відвідують типовий дошкільний заклад спостерігався “Помірний” (52,5%) та “Помірно-знижений” (47,5%) інтегровані типи розвитку пізнавальних здібностей. У групі досліджуваних Б, що відвідують спеціалізований центр дитячого розвитку, спостерігався “Обдарований” (30%), “Високий” (15%), “Помірний” (35%), “Помірно-знижений” (20%) інтегровані типи розвитку пізнавальних здібностей. У групі досліджуваних В, що виховуються у домашніх умовах за допомогою гувернера, спостерігався “Обдарований” (30%), “Помірний” (50%), “Помірно-знижений” (20%) інтегровані типи розвитку пізнавальних здібностей.

Отже, у констатувальному експерименті визначено інтегровані типи розвитку пізнавальних здібностей дітей, а також показано, за рахунок яких компонентів (їх домінування або відставання) можна розподіляти дітей до різних інтегрованих типів розвитку пізнавальних здібностей. Враховуючи різні психолого-педагогічні та соціальні умови розвитку дітей старшого дошкільного віку, та їх впливу на розвиток тих чи інших компонентів пізнавальних здібностей, можливо синтезувати умови (або створювати штучні

умови) для підвищення рівня пізнавальних здібностей, особливо завдяки поєднанню позитивних факторів, присутніх у досліджуваних психолого-педагогічних соціальних умовах розвитку дітей старшого дошкільного віку.

У **третьому розділі** – *“Формування творчо-ігрового потенціалу дитини засобами ігрових психотехнік як психолого-педагогічна умова розвитку пізнавальних здібностей”* – представлено методику, зміст та основні результати формувального експерименту. Для розвитку пізнавальних здібностей має сенс застосування різноманітних за змістом ігрових психотехнік та технологій (новітні інформаційні технології, дидактичні ігрові психотехніки, дитяче експериментування, проблемні завдання, ігрові психотехніки з моделювання, евристичні бесіди та ін.). Визначено, що найбільшого успіху можна досягти, застосовуючи комплекс ігрових психотехнік, який розвивав би водночас найважливіші для наступного кроку дитини (навчання у школі) компоненти пізнавальних здібностей (творчий, інтелектуальний, поведінково-результативний).

Концепцію формувального експерименту побудовано на принципі системного підходу до оптимізації у дітей з негармонійною тенденцією розвитку пізнавальних здібностей засобами ігрових психотехнік. Розроблено та апробовано розвивально-психокорекційну програму, яка зорієнтована на роботу з дітьми, вихователями та батьками.

З огляду на отримані у другому розділі результати особливостей розвитку пізнавальних здібностей, залежно від різних умов розвитку, були виділені відповідні етапи і способи фіксування типів сформованості пізнавальних здібностей старших дошкільників.

Отже, на етапі реалізації розвивально-психокорекційної програми, були відібрані діти, яких за результатами дослідження віднесено до “Помірного” та “Помірно-зниженого” типів розвитку пізнавальних здібностей (з яких 24 особи, що були віднесені до “Помірного” типу розвитку пізнавальних здібностей, та 42 особи, які були віднесені до “Помірно-зниженого” типу розвитку пізнавальних здібностей).

Розвивально-психокорекційна програма включала три основних етапи (орієнтувальний, конструктивно-розвивальний, узагальнюючо-закріплювальний), які відрізнялись за своїми завданнями, використовуваними методами та засобами роботи, тактиками поведінки експериментатора на кожному етапі і тривалістю кожного етапу. Кількість зустрічей з дітьми була визначена нами двічі на тиждень. Тривалість кожного заняття складала 15-20 хвилин на початку дослідження і до 40-50 хвилин на узагальнюючо-закріплювальному етапі розвивально-психокорекційної роботи.

Психологічними умовами успішного впровадження розвивально-психокорекційної програми, було виробити у дітей бажання співробітничати з дорослим (експериментатор) і

однолітками (членами групи); виробити нові форми спілкування. Цьому принципу відповідав орієнтувальний етап дослідження, метою якого було ознайомлення дітей з оптимальними формами спілкування, об'єднання дітей у спільні розваги, ігри. Принцип добору ігрових психотехнік для досліджуваних, які за результатами дослідження були віднесені до різних типових профілів розвитку пізнавальних здібностей, був однаковий.

На конструктивно-розвивальному етапі програми з урахуванням того, що інтегрування рівнів компонент пізнавальних здібностей в кожному з вищезазначених інтегрованих типових профілів був неоднаковий, застосовувався принцип поетапності використання ігрових психотехнік в залежності від групи “домінантних показників” компонентів пізнавальних здібностей досліджуваних. У таблиці 2 представлена програма застосування ігрових психотехнік в залежності від інтегрованого типового профілю та групи “домінантних” показників компонентів розвитку пізнавальних здібностей у дітей старшого дошкільного віку.

Таблиця 2

Психологічний зміст конструктивно-розвивального етапу
розвивально-психокорекційної програми

Інтегрований тип розвитку пізнавальних здібностей	Профіль	Група доміантних показників	Поетапність застосування ігрових психотехнік
Помірний	V	Поведінково-результативний компонент - ☀	1 етап. Розвиток ☀ + творчі ігри. 2 етап. ☀ + інтелектуальні ігри. 3 етап. ☀ + творчі ігри + інтелектуальні ігри.
	VI	Інтелектуальний - ☀1, поведінково-результативний - ☀2 компоненти	1 етап. Розвиток ☀ 1 + творчі ігри. 2 етап. Розвиток ☀ 2 + творчі ігри. 3 етап. ☀1 + творчі ігри + ☀ 2.
Помірно-знижений	VII	Творчий компонент - ☀	1 етап. Розвиток ☀ + інтелектуальні ігри. 2 етап. ☀ + поведінкові ігри. 3 етап. Поведінкові ігри + ☀ + інтелектуальні ігри.
	VIII	Інтелектуальний компонент - ☀	1 етап. Розвиток ☀ + творчі ігри. 2 етап. ☀ + поведінкові ігри. 3 етап. Поведінкові ігри + творчі ігри + розвиток ☀.

	IX	Поведінково-результативний компонент - 	Аналогічний механізми подачі ігрових психотехнік з п'ятим профілем
--	----	---	--

Проведення конструктивно-розвивального етапу програми продовжувалось узагальнюючо-закріплюючим етапом дослідження. Основним завданням узагальнюючо-закріплювального етапу програми було оптимізація рівня розвитку пізнавальних здібностей та створення умов для їх переносу у реальну життєдіяльність дитини. На цьому етапі розвивально-психокорекційної програми ігрові психотехніки подавалися у однаковому порядку для дітей, яких за результатами дослідження було віднесено до різних типових профілів.

Аналіз даних формувальної частини дослідження засвідчив достатню ефективність розробленої, апробованої та впровадженої у практику розвивально-психокорекційної програми пізнавальних здібностей у дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових психотехнік. Одним із свідчень результативності проведеної роботи є усунення “Помірно-зниженого” типу розвитку пізнавальних здібностей у дітей експериментальної групи, а також оптимізація рівня розвитку пізнавальних здібностей у дітей (дивиться у таблиці 3), що мало прояв у зміні рівнів та інтегруванні компонентів в середині типових профілів, які набули відносно-гармонійну тенденцію розвитку пізнавальних здібностей.

Таблиця 3

Порівняльна динаміка розвитку пізнавальних здібностей у досліджуваних до і після формувального експерименту

Інтегровані типи розвитку пізнавальних здібностей Обдаро- ваний	1 зріз		2 зріз		1 зріз		2 зріз	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
		(N=66)				(N=54)		
	-	-	-	-	12	22,2	6	11,1
Високий	-	-	24	36,4	6	11,1	26	48,2
Помірний	24	36,4	42	63,6	36	66,7	22	40,7
Помірно- знижений	42	63,6	-	-	-	-	-	-

Отже, підводячи підсумки результатів контрольного зрізу отримано такі дані, які дають право стверджувати, що рівень розвитку пізнавальних здібностей для експериментальної групи, кількістю 66 особи, зріс на 100 % за рахунок дітей з “Помірним” (на 36,4 %) та “Помірно-зниженим” (на 63,6 %) типом розвитку пізнавальних здібностей; у контрольній групі, кількістю 54 особи, рівень розвитку пізнавальних здібностей зріс на 26 % за рахунок дітей з “Помірним” (на 26 %) типом розвитку пізнавальних здібностей. Таким чином, проведене дослідження підтвердило висунуту гіпотезу та дозволило зробити ряд теоретичних та експериментальних висновків.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та експериментальне дослідження розвитку пізнавальних здібностей у дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових психотехнік, виявлено структуру, компоненти, критерії, показники та психологічні особливості розвитку пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку. За результатами проведеного дослідження можна констатувати наступне:

1. Визначено, що пізнавальні здібності дітей старшого дошкільного віку є інтегрованим типом здібностей, які є аналогом загальних здібностей та виступають синтетичним проявом рівня творчих можливостей дитини (творчий компонент або креативність), рівня пізнавального розвитку (інтелектуальний компонент), пізнавальної активності, зацікавленості та загальної наочності (поведінково-результативний компонент).

2. Передумовами розвитку пізнавальних здібностей дітей є базові психологічні особливості старшого дошкільного віку: активізація пізнавальних інтересів дитини, інтерес дитини до навчання, швидке й гнучке реагування на безпосередні враження, пізнавальна активність, підвищена схильність до засвоєння й впровадження знань, гострота та рухливість сприйняття, гнучкість і швидкість мисленнєвих процесів тощо.

3. Визначено й узагальнено критерії оцінювання рівня розвитку пізнавальних здібностей у дітей старшого дошкільного віку: *результативний* (реальні результати як продукти – досягнення у пізнавальній діяльності); *змістовний* (комплекс операційних механізмів, які визначають цілі здійснення вирішення завдань); *процесуальний* (характеристики вирішення завдань за такими показниками як темп, інтенсивність, термін досягнення результату тощо); *інтегрований* (спосіб досягнення оптимального результату за допомогою комплексу “домінантних показників” пізнавальних здібностей).

4. Виділено психологічні показники пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку: *творчий компонент* – продуктивність, гнучкість, оригінальність мислення, розробленість теми; *інтелектуальний компонент* – фіксування і зберігання

образів реально існуючих об'єктів, продуктивне запам'ятовування матеріалу, який сприймається на слух (довільне, мимовільне), відтворення смислових одиниць у певній послідовності, здатність діяти в плані образів, класифікація та узагальнення об'єктів, конструктивність мислення та орієнтування в просторі, соціальна поінформованість, поінформованість про колір і форму, виділення та відтворення ознак об'єкта, що сприймається за допомогою довільної уваги; *поведінково-результативний компонент* – відношення до змістовної сторони діяльності, відношення до результату діяльності, динаміка емоційного стану, ступінь самостійності у пізнавальній діяльності, готовність до розумової напруги, ступінь повноти прийняття та збереження завдання, самооцінка результату діяльності, поведінка при ускладненнях.

5. Визначено на підставі психологічного аналізу високий, помірний, низький рівень трьох компонентів пізнавальних здібностей й виявлено неоднакове утворення синтезу рівнів цих компонентів. На основі цього виділено інтегровані типи розвитку пізнавальних здібностей (“Обдарований”, “Високий”, “Помірний”, “Помірно-знижений”) й специфічні профілі з різною тенденцією до гармонійності. Суттєве місце в розвитку пізнавальних здібностей займають різні психолого-педагогічні та соціальні умови розвитку дітей.

6. Ефективним щодо розвитку пізнавальних здібностей у дітей старшого дошкільного віку є застосування різноманітних за змістом, спрямованістю (комп'ютерні, дидактичні, змагальні, імітаційні, релаксаційні, рольові) і засобами (зі знаряддям, без знаряддя) ігрових психотехнік, які орієнтовані, перш за все, на розвиток “домінантних показників” пізнавальних здібностей, які у кожної дитини мають різну специфіку. Завдяки цьому оптимізується весь процес розвитку пізнавальних здібностей дитини, виробляється найважливіший для наступного кроку розвитку дитини (навчання у школі) індивідуальний “почерк”, що проявляється в першу чергу в індивідуально-успішному вирішенні дитиною пізнавальних завдань, гармонійності розвитку різних компонентів пізнавальних здібностей.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Перспективи подальших досліджень проблеми розвитку пізнавальних здібностей у дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових психотехнік ми вбачаємо в таких напрямках: дослідження особливостей пізнавальних здібностей у обдарованих дітей; вивчення гендерних відмінностей у розвитку пізнавальних здібностей; поглиблене вивчення ролі значущого середовища та стилю виховання у сім'ї в розвитку пізнавальних здібностей дітей дошкільного та молодшого шкільного віку; особливості психологічного супроводу когнітивно-обдарованих дітей.

**РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДОБРАЖЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ
АВТОРА:**

1. Улькіна Т.В. До проблеми дослідження проявів і психологічного змісту пізнавальних здібностей у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку // Психологія. Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова. – Випуск 11. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2000. – С. 242 – 247.
2. Улькіна Т.В. Дослідження особливостей пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку за різних умов розвитку // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К.: ГНОЗІС, 2004. – Том VI. – Випуск 3. – С. 150 – 160.
3. Улькіна Т.В. Стан розвитку пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку у різному соціальному середовищі // Психологія: Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – Випуск 24. – С. 102 – 106.
4. Пов'якель Н.І., Улькіна Т.В. Особливості застосування малюнкової артотерапії як методу розвитку і психокорекції пізнавальних здібностей дітей // Психологія: Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова – 2000. – Випуск 2 (9). – Частина II. – С. 176 – 184. У статті авторськими є результати застосування артотерапії як методу розвитку пізнавальних здібностей у дітей.
5. Пов'якель Н.І., Улькіна Т.В. Ігрові психотехнології в системі підготовки спеціалістів початкової освіти до психологічної роботи з пізнавальними здібностями дітей // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія. – Збірник статей. – Частина 1. – Випуск 3. – К.: Педагогічна преса, 2001. – С. 201– 207. У статті авторськими є аналіз використання ігрових психотехнологій у навчально-виховному процесі.
6. Улькіна Т.В. До проблеми пізнавальних здібностей дітей дошкільного віку // Наукові записки: Збірник наукових статей НПУ імені М.П. Драгоманова – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2001. – Випуск XLII. – С. 128 – 130.
7. Улькіна Т.В. Особливості змісту пізнавальних здібностей. Рання психодіагностика та психологічна підтримка обдарованих дітей з особливими потребами // Актуальні проблеми виховання та навчання студентів з особливими потребами. Збірник наукових праць – К.: Університет “Україна”, 2002. – Випуск 1. – С. 173 – 179.
8. Улькіна Т.В. Психологічні проблеми обдарованості та робота практичного психолога з обдарованими дітьми молодшого віку // Психологічній службі системи освіти України 10 років: здобутки, проблеми, перспективи: Матеріали Всеукраїнської ювілейної науково-практичної конференції – К.: Ніка-Центр, 2002. – С. 144 – 145.

9. Улькіна Т.В. Дослідження особливостей пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку // Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації людських стосунків: Тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції. – Київ – Житомир: ДФФД МОМ України, 2005. – С. 81–82.

10. Пов'якель Н.І., Улькіна Т.В. Психологічні проблеми розвитку творчих здібностей людей з особливими потребами засобами артотерапії // Актуальні проблеми виховання та навчання студентів з особливими потребами. Збірник наукових праць – К.: Університет “Україна”, 2001. – С. 273 – 286. У статті авторськими є результати використання ігрових технологій у корекційній роботі з дітьми.

11. Пов'якель Н.І., Улькіна Т.В. Формування пізнавальних здібностей дітей за умов сучасних ігрових психотехнологій: Навчально-методичний посібник. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, “Поліграф-Центр”, 2005. – 48 с. Авторськими є програма та аналіз результатів формувальної частини експериментального дослідження.

12. Улькіна Т.В. Програма з дисципліни “Організація психологічної служби” // Зб.: Практична психологія: Комплекс типових навчальних програм. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, ТОВ Основа, 2005. – Випуск 1. – С. 87–96.

13. Улькіна Т.В. Програма з дисципліни “Дитяча психодіагностика” // Практична психологія: Комплекс типових навчальних програм. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, ТОВ “Основа”, 2005. – Випуск 2. – С. 93 – 97.

14. Пов'якель Н.І., Бушуєва Т.В., Шиловцева Г.Г., Ханецька Т.І., Улькіна Т.В. Фахова психологічна практика: комплекс програм і методичні рекомендації / За ред. докт. психол. наук Н.І.Пов'якель. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, “Поліграф-Центр”, 2005. – 60 с. Авторськими є програма психодіагностичної практики для студентів подвійних педагогічних спеціальностей.

АНОТАЦІЇ

Улькіна Т.В. Розвиток пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових психотехнік. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний та педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2006 р.

Дисертаційне дослідження присвячено теоретико-експериментальному вивченню розвитку пізнавальних здібностей у старших дошкільників засобами ігрових психотехнік. Уточнено поняття “пізнавальні здібності”, виявлено “Обдарований”, “Високий”, “Помірний”, “Помірно-знижений” інтегровані типи та дев'ять синтезів поєднань

компонентів всередині кожного інтегрованого типу розвитку пізнавальних здібностей у дітей старшого дошкільного віку. Виявлено, що пізнавальні здібності дітей старшого дошкільного віку є інтегрованим типом здібностей, які є аналогом загальних здібностей та виступають синтетичним проявом рівня творчих можливостей дитини (творчий компонент або креативність), рівня пізнавального розвитку (інтелектуальний компонент), її пізнавальної активності, зацікавленості та навчованості (поведінково-результативний компонент). Обґрунтовано основи психолого-педагогічного забезпечення оптимізації розвитку пізнавальних здібностей у старших дошкільників. Розроблено та апробовано розвивально-психокорекційну програму розвитку пізнавальних здібностей засобами ігрових психотехнік у старших дошкільників.

Ключові слова: здібності, пізнавальні здібності, креативність, обдарованість, типи розвитку пізнавальних здібностей, пізнавальна активність, ігрові психотехнології, психотехніки, група домінантних показників.

Улькина Т.В. Развитие познавательных способностей детей старшего дошкольного возраста с помощью игровых психотехник. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2006 г.

Диссертация посвящена проблеме теоретико-экспериментальному изучению развития познавательных способностей у старших дошкольников с помощью игровых психотехник. Представлен анализ и обобщение научных подходов к изучению способностей, на основе которых раскрыта сущность понятия “познавательные способности”, определены структура, критерии и показатели познавательных способностей у детей старшего дошкольного возраста. Системное, интегрированное изучение познавательных способностей базируется на внутренних противоречиях и неоднородности их составляющих у детей, которые развиваются и воспитываются в разных социальных средах, что дает возможность определять наиболее оптимальные социальные условия и факторы их развития. Познавательные способности рассматриваются как интегрированные базовые способности детей, которые являются аналогом общих способностей и выступают синтетическим проявлением уровня творческих возможностей ребенка (творческий компонент или креативность), уровня познавательного развития (интеллектуальный компонент), познавательной активности, любознательности и общей обучаемости (поведенческо-результативный компонент).

С целью исследования уровня развития познавательных способностей у детей старшего дошкольного возраста, которые воспитываются в разных психолого-педагогических и социальных условиях, был усовершенствован психодиагностический инструментарий по изучению познавательных способностей в системном объединении всех компонентов. Доказано, что наиболее оптимальным для развития познавательных способностей детей старшего дошкольного возраста является использование современных игровых психотехник и психотехнологий. Установлено, что для развития познавательных способностей необходимо формирование у ребенка игрового потенциала, который является предпосылкой и условием для оптимизации развития познавательных способностей.

На основе психологического анализа высокого, среднего, низкого уровня трех компонентов познавательных способностей было выявлено неодинаковое образование синтеза уровней этих компонентов и выделены разные интегрированные типы развития познавательных способностей, а также гармоничные и негармоничные профили.

Обосновано психолого-педагогическое обеспечение оптимизации развития познавательных способностей у старших дошкольников. Разработана и апробирована психокоррекционная программа развития познавательных способностей с помощью игровых психотехник у старших дошкольников.

Для успешного развития познавательных способностей у детей старшего дошкольного возраста целесообразно использование разнообразных по содержанию (компьютерные, дидактические, соревновательные, имитационные, релаксационные, ролевые) и способам игровых психотехник (орудийных, не орудийных), которые обуславливают развитие группы “доминантных показателей” познавательных способностей, имеющих у каждого ребенка свою специфику. С помощью поэтапного использования игровых психотехник в зависимости от группы “доминантных показателей” оптимизируется весь процесс развития познавательных способностей ребенка, вырабатывается необходимый для следующего шага развития (обучение в школе) индивидуальный “почерк”, который проявляется в успешном решении познавательных задач.

Перспективы дальнейших исследований проблемы развития познавательных способностей у детей старшего дошкольного возраста с помощью игровых психотехник мы видим в таких направлениях: исследования особенностей познавательных способностей у одаренных детей; изучение гендерных различий в развитии способностей; углубленное изучение роли значимой среды и стиля воспитания в семье в развитии познавательных способностей детей дошкольного и младшего школьного возраста.

Ключевые слова: способности, познавательные способности, креативность, одаренность, типы развития познавательных способностей, познавательная активность, игровые психотехнологии, психотехники, группа доминантных показателей.

Ulkina T.V. Development of cognitions of the children under school age by the use of playing vocational psychology. – Manuscript.

The dissertation for the searching of candidate in psychology degree in the speciality 19.00.07 – pedagogical and age psychology. – National pedagogical university named after M.P.Dragomanova, Kyiv, 2006.

Research of dissertation is devoted to theoretical-experimental learning of development of cognitions of the children under school age by the use of playing vocational psychology. The conception “cognitions” was specified, it was determined that “gifted”, “high”, “moderate”, “moderate-lowering” are integral types of development and it was determined nine syntheses of combinations, the component inside every integral type of determined of cognitions of the children under school age. It is determined that cognitions are integral basis abilities of the children that include such components: degree of thinking, mnemonic, perceptual constituents; degree of the children’s teaching; cognitions as systematic behavior manifestation of cognitions that nesitates in curiosity and interest of the child; degree of child’s ability for research and inclination to successful and creative decision of creative tasks.

Principles of psychological-pedagogical ensuring of optimization of development of cognitions of the children under school age were explained (proved)/ It was worked out and tasted the developing – psychocorrectional program of development of cognitions by the use of playing vocational psychology by the children under school age.

Key words: abilities, cognitions, creation, natural gifts (endowments), types of development of cognitions, cognitive activity, playing vocational psychology, vocational psychology, group of dominant indices.